

५. सुरांची जादूगिरी

डॉ. द. ता. भोसले (१९३५) : प्रसिद्ध लेखक व अभ्यासू वक्ते. त्यांचे कथा, कादंबरी, समीक्षा, ललित असे विपुल लेखन प्रसिद्ध आहे. ग्रामीण जीवन, शेतकरी, शेती, शेतमजूर, ग्रामीण संस्कृती, तेथील समस्या, ताणतणाव, शेतकऱ्यांचे प्रश्न हे त्यांच्या विविध कथांमधून प्रतिबिंबित होतात. त्याचबरोबर ग्रामजीवनातील सौंदर्य, माणसामाणसातील जिवाळा, निसर्ग या गोष्टी टिपणारे ललित लेखनही त्यांनी केले आहे. 'इथे फुलांना मरण जन्मता', 'खसखशीचा मळा', 'जन्म', 'पाऊस' हे कथासंग्रह; 'परिघावरची माणसं', 'पार आणि शिवार' हे ललित लेखन; 'समीक्षा आणि संवाद', 'साहित्य : आस्वाद आणि अनुभव' ही समीक्षात्मक पुस्तके; 'शिक्षणातील अधिक-उणे', 'संस्कृतीच्या पाऊलखुणा' व 'चावडीवरचा दिवा' ही अन्य पुस्तके प्रसिद्ध आहेत. त्यांना 'महर्षी वि. रा. शिंदे पुरस्कार', 'भैरू रतन दमाणी पुरस्कार' यांसारख्या एकूण ५२ हून अधिक पुरस्कारांनी सन्मानित करण्यात आलेले आहे.

ग्रामजीवनाचा अविभाज्य घटक म्हणजे तिथल्या संस्कृतीशी एकरूप झालेले विविध आवाज. तेथील निसर्ग सान्निध्यामुळे निसर्गातील पशुपक्षी, झाडे, ग्रामीण जीवनातील विविध कामे करताना होणारे विविध आवाज, हे जगण्यात आनंद निर्माण करत असतात. अशा विविध आवाजांचे सुंदर वर्णन या पाठात लेखकाने केलेले आहे. प्रस्तुत पाठ हा 'चावडीवरचा दिवा' या ललितलेख संग्रहातून घेतला आहे.

निसर्गाच्या लडिवाळ मांडीवर विसावलेल्या खेड्यांचा जीवनक्रम सौंदर्याने माखलेला असतो. तसाच नानाविध सुरांच्या लकेरींनी मोहरून गेलेला असतो. त्यामुळे अनेक खेडी नेहमी ताजी व टवटवीत रानफुलांसारखी असतात. खेड्यातला दिवस हा जणू पायांत आवाजांचे अलंकार घालून जन्माला येत असतो.

अगदी पहाटेलाही अजून पुरती जाग आलेली नसते, तेव्हा खेड्यामध्ये टोपलीखाली डालून ठेवलेल्या कोंबड्याला मात्र हमखास जाग आलेली असते. रात्रीच्या तीन-साडेतीनपासूनच तो आपल्या कुर्बेबाज अन् नखरेल तानांनी आसमंत भारून टाकायला प्रारंभ करत असतो. हळूहळू या तानांची संख्या वाढत जाते. सादाला प्रतिसाद दिला जातो. एका वस्तीवरच्या कोंबड्याने बांग दिली, की त्या भागातल्या साऱ्या कोंबड्यांना कंठ फुटतो आणि मग एकच कोलाहल सुरू होतो. एका विशिष्ट लयीत अन् ठेक्यात पहाटेला घातलेली ही साद अंधरूणावर पडल्या-

पडल्या मनात मुरवायला मोठी छान वाटते. मनातल्या मनात आपणही त्याला निःशब्द मनाने साद घालत असतो.

त्यानंतर संगीताचे दुसरे वाद्य हळूहळू वाजायला लागते, ते

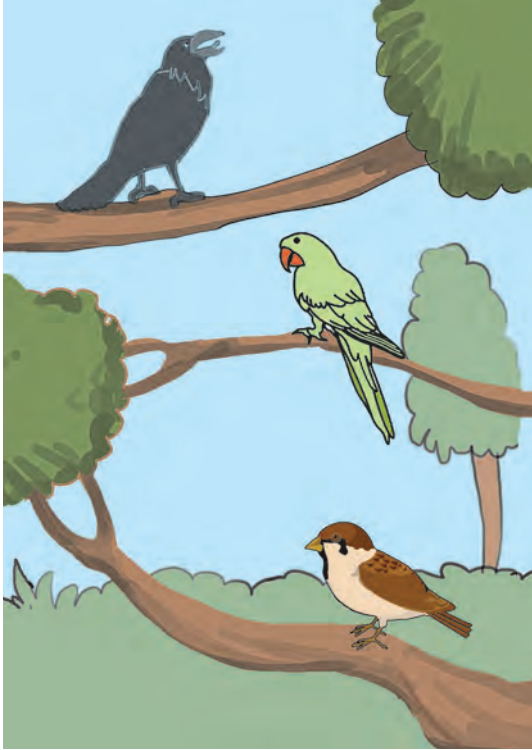
म्हणजे घरातले दळणाचे जाते. घराघरांतल्या बायका कोंबड्याच्या बांगेबरोबर जाग्या होऊन चिमणीच्या प्रकाशात गच्च अंधाराला पातळ करत, झोपलेल्या जात्याला गायला लावतात. त्या जात्याचा मंद, लयबद्ध, प्रौढ अन् दमदार आवाज छोट्या-मोठ्या ताना व हरकती घेत आसमंतात भरून जातो.

घास घातल्यावर जात्यातून निघणारा भरडा आवाज, पीठ होताना येणारा सौम्य सूर आणि गळा मोकळा झाल्यावर जात्याने काढलेली प्रसन्न व कोमल सुरावट आईच्या ऊबदार अन् मंदपणे हालणाऱ्या मांडीवर मस्तक ठेवून ऐकता ऐकता आपण एका वेगळ्याच वातावरणात जातो. पापण्या जड झालेल्या असतात. अर्धवट जाग आलेली असते. अंधाराला पिवळ्या प्रकाशाचा शिडकावा लाभलेला असल्याने घरातल्या साऱ्या वस्तूंना स्वप्निल रूप प्राप्त झालेले असते. त्या ओळखीच्या असूनही अनोळखी वाटत असतात अन् त्यात जात्याचे संगीत साऱ्या अंगावर,

जात्यातून पीठ भुरुभुरु पडावे तसे, सांडत असते. या संगीताला आईच्या गळ्यातल्या गोड ओव्यांनी साथ दिलेली असते. त्यातून तिच्या मनातली लपून बसलेली स्वप्ने प्रकट होत असतात अन् त्यामुळे आपण आपले उरत नाही. मंदपणे हलणाऱ्या पापण्या केव्हा मिटतात हे समजत नाही. या संगीताला आईच्या अपार कष्टाचा आणि अपार मायेचा मुलायम स्पर्श लाभलेला असतो. त्याची खुमारी केवळ शब्दातीत.

थोड्या वेळाने दिशांना आकार येत जातो. अवतीभवतीच्या वस्तूंना त्यांचे असलेले रूप लाभत जाते. त्या वेळी मात्र गाऊन थकलेले कोंबडे मिटल्या चोचीने आपल्या सुटकेची वाट पाहत असतानाच चिमण्यांना कंठ फुटतो. कावळ्यांचे भरभरीत आवाजही पानाफांद्यांतून सांडत असतात. व्हायोलीनवर हलक्या हाताने तारा छेडाव्यात तशी चिमण्यांची नाजूक चिवचिव सुरू झालेली असते. त्या घराच्या भिंतीवर, अंगणात, एखाद्या झाडाच्या फांदीवर बसून सकाळची प्रार्थना म्हणतात.

मध्येच झाडाच्या ढोलीतून हिरव्या रेघोट्या मारत एखादा पोपट या संगीतात आपल्या सुराची भर घालत असतो. सकाळचे हे संगीत वाद्यवृंदासारखे वाटते. परस्परांना पूरक असणारे अन् तरीही भिन्नत्व असणारे हे नानाविध आवाज परस्परांत इतके कालवले जातात, की

त्यांची एक वेगळीच मैफिल निर्माण होते. याच वेळेला एखाद्याने पार्श्वसंगीत द्यावे, तसे काही आवाज त्यामध्ये मिसळत जातात. त्यात एखाद्या कंटाळलेल्या वासराचा दुधासाठी आसुसलेला टाहो असतो, बकरीची भरभरीत झांज मध्येच वाजते. गोठ्यात बांधलेल्या जनावरांच्या गळ्यातल्या घंटा काचेच्या नाजूक बांगड्यांचा आवाज व्हावा तशा वाजत असतात. त्यातच मग कासेखाली बसलेल्या बाईच्या गुडघ्यातले दुधाचे भांडे एकतारीचा सूर छेडत असते. धारेच्या या संगीतातही एक जादू असते. मोकळ्या भांड्यात सांडणाऱ्या धारेचा आवाज गाण्याला प्रारंभ करताना निघणाऱ्या सुरासारखा असतो. मग भांडे जसजसे भरत जाते, तसतसा आवाजात लक्षणीय फरक पडत जातो. गळ्याशी दूध आल्यावर मग याच धारेचा आवाज गंभीर अन् वजनदार बनतो. त्या वेळी पलीकडच्या विहिरीवरील चाक वाजत असते. एखादी बाई दोराला घागर बांधून ती ओढत असते. त्या वेळी किरट्या आवाजात तक्रार करणारे ते चाक सहज कुणाचेही लक्ष वेधून घेत असते. कुठेतरी एखादी मोटही त्या सुरात आपला सूर मिसळत असते. तो कुईकुई करणारा आवाज एखाद्या अशक्त पोराने किरकिरावे तसा वाटतो. मात्र या आवाजाकडे आपले लक्ष जातेच जाते.

आसमंतात सुरांचे, शब्दांचे आणि आवाजांचे संमेलनच भरलेले असते. गावाला जाग आलेली असते. शाळेतली प्रार्थना मंदपणे आपल्या कानांवर येत असते. जनावरांचे हंबरणे मध्येच वातावरणाला भारभूत करते. लहान मुलांचा आवाज वातावरणाला छेदून अवकाशात जात असतो. घरातल्या भांड्यांचे आवाज, धुण्याचा आवाज, भाकरी थापण्याचा आवाज, काटक्या मोडण्याचा आवाज, कोरड्याशाला दिलेल्या फोडणीचा तडतड करणारा आवाज, ओठ मिटून रवीचे तोंड दाबून ठेवणाऱ्या ताक घुसळणाऱ्या माठाचा आवाज, त्याबरोबर स्स् स्स् असा आवाज काढणाऱ्या गौळणीचा आवाज, नानाविध पशुपक्ष्यांचे आवाज, दूर अंतरावरून घुमतघुमत येणारा झऱ्याचा आवाज, ओढ्याची खळखळ, पानांची सळसळ, मध्येच फाटकन येणारा चाबकाचा आवाज, रस्त्यावर अकारण भुंकणाऱ्या कुत्र्यांचा आवाज, किडामुंगी टिपण्यासाठी बाहेर पडणाऱ्या कोंबड्यांचा कॉक्-कॉक् असा ठेका धरणारा आवाज, देवळातल्या नानाविध

आकारांच्या घंटांचा आवाज, नवजात कोकराचा मधल्या पट्टीचा आवाज, स्वयंपाक करणाऱ्या आईसमोर आठवून आठवून रडत बसणाऱ्या लेकराचा आवाज, जनावरांच्या हंबरण्याचा, त्यांना गायरानात नेताना येणारा शेकडो खुरांचा आवाज, घरकामात दंग झालेल्या एखाद्या सुनेच्या बांगड्यांचा आवाज! किती म्हणून सांगावेत?

आपण कानांत प्राण आणून ऐकल्यावर आवाजांची दुनिया आपल्याभोवती फेर धरू लागते. हे सारे आवाज एकमेकांत कालवलेले असतात. वातावरणाला जिवंतपणा आणतात. आपल्या मनांना लसलसत्या सुरांचे पान आपोआप अंकुरलेले असते. आपले मनही मग आपोआप या नानाविध सुरांच्या संमेलनात तरंगत जाते.

स्वाध्याय

प्र. १. चौकटी पूर्ण करा.

(अ) गाणाऱ्या जात्याच्या
आवाजाची वैशिष्ट्ये

(आ) आसमंतात भरलेले
संमेलन

प्र. २. एक किंवा दोन शब्दांत उत्तरे लिहा.

- (अ) खेडे जिथे विसावते ते ठिकाण—
(आ) खेड्याला दिलेली उपमा—
(इ) लेखकाने वर्णिलेले संगीताचे दुसरे वाद्य—

प्र. ३. का ते लिहा.

- (अ) घरातल्या वस्तूंना स्वप्निल रूप प्राप्त होते, कारण
(आ) कंटाळलेले वासरू टाहो फोडते, कारण

प्र. ४. खालील वाक्यांचा तुम्हांला समजलेला अर्थ लिहा.

- (अ) पहाटेला पुरती जाग आली नव्हती.
(आ) थोड्या वेळाने दिशांना आकार आला.
(इ) अंधाराला पिवळ्या प्रकाशाचा शिडकावा लागला.

प्र. ५. योग्य जोड्या लावा.

‘अ’ गट

- (१) चिमण्यांची नाजूक चिवचिव म्हणजे जणू
(२) सकाळचे हे संगीत
(३) एखादा पोपट
(४) गोठ्यात बांधलेल्या जनावरांच्या
गळ्यातल्या घंटा म्हणजे
(५) कोंबड्यांचा कॉक् - कॉक् असा

‘ब’ गट

- (अ) या संगीतात आपल्या सुरांनी भर घालतो.
(आ) काचेच्या नाजूक बांगड्यांचा आवाज.
(इ) ठेका धरणारा आवाज.
(ई) व्हायोलिनवर हलक्या हाताने तारा छेडाव्यात.
(उ) वाद्यवृंदासारखे वाटते.

प्र. ६. ‘आवाजाची सोबत’ ही संकल्पना तुमच्या शब्दांत सांगा .

प्र. ७. दैनंदिन जीवनात सकाळच्या वेळी तुमच्या कानावर पडणाऱ्या आवाजांचे वर्गीकरण करा.

ऐकावेसे वाटणारे आवाज	त्रासदायक वाटणारे आवाज

प्र. ८. 'भाषेतील सौंदर्य' या दृष्टीने पाठातील वाक्ये शोधून लिहा.

उदा., निसर्गाच्या लडिवाळ मांडीवर विसावलेल्या खेड्यांचा जीवनक्रम सौंदर्याने माखलेला असतो.

खेळूया शब्दांशी.

(अ) पाठाधारे विशेष्य-विशेषणांच्या जोड्या लावा.

टाहो	मुलायम	लडिवाळ	तान
स्पर्श	मांडी	झांज	आवाज
आसुसलेला	किरटा	भरभरीत	कुर्बेबाज

विशेषण	विशेष्य

(आ) तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	सामान्यरूप	विभक्ती प्रत्यय
सुराने		
सुरात		
सुराचे		
सुराला		
सुराशी		

चर्चा करूया.

● विशिष्ट आवाज व त्या संदर्भातील तुमच्या आठवणी मित्रमैत्रिणींना सांगा.

उपक्रम :

- (१) पाठात वर्णन केलेली ग्रामजीवनातील कोणकोणती दृश्ये सध्याच्या काळात तुमच्या परिसरात तुम्हांला दिसत नाहीत त्याची यादी करा. वर्गात वाचन करा.
- (२) पाठात आलेले आवाज क्रमाने लिहा व वाचून दाखवा.

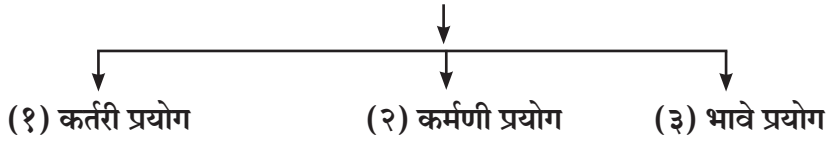
● खालील वाक्य वाचून उत्तरे लिहा.

मी पत्र लिहितो.

(अ) लिहिणारा तो कोण	→		कर्ता
(आ) लिहिले जाणारे ते काय	→		कर्म
(इ) वाक्यातील क्रिया कोणती	→		क्रियापद

वाक्यात कर्त्याला किंवा कर्माला प्राधान्य दिल्यामुळे क्रियापदाचे रूप त्याच्याप्रमाणे बदलत असते. वाक्यातील कर्ता ↔ क्रियापद, कर्म ↔ क्रियापद या संबंधाला 'प्रयोग' असे म्हणतात.

प्रयोगाचे मुख्य तीन प्रकार आहेत.

आता आपण प्रयोगांचे प्रकार सविस्तर अभ्यासूया.

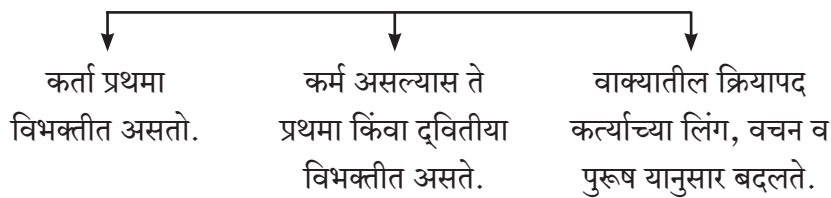
(१) कर्तरी प्रयोग

● वाक्याच्या शेवटी 'येणे' या क्रियापदाचे योग्य रूप वापरून वाक्ये पुन्हा लिहा.

- (१) मी शाळेतून आत्ताच..... (येणे)
- (२) ती शाळेतून आत्ताच..... (येणे)
- (३) रवी शाळेतून आत्ताच..... (येणे)
- (४) विद्यार्थी शाळेतून आत्ताच..... (येणे)

जेव्हा कोणत्याही वाक्यात कर्त्याच्या लिंग, वचन व पुरुषानुसार क्रियापदाचे रूप बदलते, तेव्हा त्यास 'कर्तरी प्रयोग' असे म्हणतात.

कर्तरी प्रयोगाची वैशिष्ट्ये

उदा., खालील वाक्यांमध्ये 'जाणे' हे क्रियापद कर्त्याप्रमाणे बदललेले दिसते.

- (अ) तो शाळेत जातो.
- (आ) ती शाळेत जाते.
- (इ) ते शाळेत जातात.
- (ई) तू शाळेत जातोस.

● कंसातील क्रियापदाचे योग्य रूप वापरून वाक्ये पूर्ण करा.

- (१) मुली क्रिकेट (खेळणे)
- (२) तुम्ही क्रिकेट (खेळणे)
- (३) आम्ही क्रिकेट (खेळणे)
- (४) जॉन क्रिकेट (खेळणे)
- (५) समीरा क्रिकेट (खेळणे)

पत्रलेखन

पत्र हे आपल्या मनातले भाव/विचार दुसऱ्यापर्यंत लिखित स्वरूपात पोहोचवायचे उत्तम साधन आहे. मागील इयत्तांमध्ये तुम्ही 'पत्रलेखन' या घटकाचा अभ्यास केला आहे. पत्रलेखनाच्या विषयानुसार पत्राचे दोन प्रमुख प्रकार पडतात.

- (१) औपचारिक पत्र
- (२) अनौपचारिक पत्र

आत्तापर्यंत तुम्हांला या पत्रप्रकारांची ओळख झालेली आहे.

लक्षात घ्या- आजच्या तंत्रज्ञान युगात फोनचा वापर वाढल्यामुळे पत्र लिहिणे कमी झाले आहे. तरीही आपल्याला अर्ज करणे, मागणी करणे, विनंती करणे अशा काही कारणांसाठी पत्र लिहिणे आवश्यक असते व पत्रलेखन कौशल्य प्राप्त होण्यासाठी या इयत्तेत तुम्हांला औपचारिक पत्रलेखनाचा अभ्यास करायचा आहे. आता आपण औपचारिक पत्रलेखनाचे स्वरूप समजून घेऊया.

● औपचारिक पत्रलेखनासाठी आवश्यक गोष्टी :

- (१) ज्यांना पत्र लिहायचे आहे त्यांच्या पदाचा शिष्टाचारपूर्वक उल्लेख करावा.
- (२) भाषा सरळ, सुगम, सुस्पष्ट व विषयानुरूप असावी.
- (३) पत्रात केवळ मुख्य विषयाबाबतच लिहावे.
- (४) ज्यांना पत्र पाठवायचे आहे त्यांचे पद, वय, योग्यता, शिक्षण इत्यादी सर्व गोष्टी लक्षात घेऊन योग्य भाषेचा वापर करावा.
- (५) पत्राची भाषा लेखननियमांनुसार असावी.

- औपचारिक पत्र लिहिण्यासाठी खाली दिलेल्या प्रारूपाचा अभ्यास करा.

औपचारिक पत्र प्रारूप

पत्र पाठवणाऱ्याचा पत्ता
दिनांक :

प्रति,
माननीय.....,
(योग्य त्या मान व पदासह ज्यांना पत्र पाठवायचे आहे त्यांचे नाव, हुद्दा व पत्ता)

विषय : (पत्राचे कारण)

महोदय,

विषयानुसार मजकूर

आपला विश्वासू,
पत्र पाठवणाऱ्याची सही
व नाव

तिकीट

प्रति,

प्रेषक,

(प्रति – ज्याला पत्र पाठवायचे ती व्यक्ती,
प्रेषक – पत्र पाठवणारी व्यक्ती.)

कृती- वरील प्रारूपाचा अभ्यास करून खालील विषयावर पत्रलेखन करा.

तुमच्या शाळेमध्ये उन्हाळी सुट्टीत 'हस्ताक्षर सुंदर करूया!' हे १० दिवसांचे शिबिर आयोजित केले आहे. त्यात तुम्हांला सहभागी करून घेण्याची विनंती करणारे पत्र वर्गशिक्षकांना लिहा.

टीप : औपचारिक व अनौपचारिक दोन्ही प्रकारची पत्रे आज तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने म्हणजे ईमेलद्वारा पाठवली जातात. ईमेल पाठवण्याचे पत्राचे प्रारूप व तंत्र जाणून घेण्याचा प्रयत्न करा.

वाचा.

- खालील उतारा वाचा. विरामचिन्हांचा योग्य वापर करून उतारा पुन्हा लिहा.

रंगीबेरंगी फुलांचे ताटवे पाहिले की मन कसे प्रसन्न होऊन जाते आपल्या सभोवती उमललेल्या फुलांच्या सुवासाने आजूबाजूचे वातावरण सुगंधित होते त्या नाजूक टवटवीत गंधमिश्रित फुलांच्या दर्शनाने नयनसुख मिळते आज उमललेले फूल उदया कोमेजून जाणार असते पण त्याच्या या क्षणभंगुर जीवनासाठी फुलाला कधी रडताना पाहिले आहे का तुम्ही दुसऱ्याला प्रफुल्लित करत सुवास देत ते हसत बागडत राहते ते आपल्याला असे तर सांगत नसेल ना की मुलांनो आजचा दिवस आपला आहे या दिवशी आनंदाने हसा खेळा बागडा दुसऱ्यांना आनंद सुख समाधान देण्यातच खरा आनंद दडला आहे

- खालील उतारा वाचा व त्यास योग्य शीर्षक द्या.

प्रत्येक व्यक्तीच्या आयुष्यात सुखदुःखाचे क्षण नेहमीच येत असतात. दुःखाच्या व अडचणीच्या प्रसंगांना जे खिलाडू वृत्तीने सामोरे जातात, जे जिंकण्याच्या ऊर्मीने हाती घेतलेले काम पूर्ण करण्यासाठी स्वयंप्रेरणेने काम करतात, तेच आयुष्यात यश मिळवतात. कोणतीही वाईट परिस्थिती तुम्हांला अडवू किंवा हरवू शकत नाही. वेळप्रसंगी तुम्हांला दोन पावले मागेही टाकावी लागतात; परंतु जर आपण मनानेच हरलो, तर पुढील कार्य पूर्ण करण्यासाठी आपण तयार होऊ शकत नाही. अशा परिस्थितीत कायम आपले आपल्या मनावर नियंत्रण असणे आवश्यक असते.

नकारात्मक विचार करण्यापासून आपण स्वतःला थांबवणे आवश्यक आहे. त्याचबरोबर आपल्या मनाला चांगल्या सवयी लावणेही आवश्यक आहे. आपल्या मनाला चांगली सवय लावणे हे कठीण असले, तरी अशक्य मात्र नक्कीच नाही! आपल्या अंगी असणाऱ्या चांगल्या सवयी, वाईट सवयींना जवळ येऊ देत नाहीत. मनाला चांगल्या विचारांची सवय लावली, तर ती सवय वाईट विचारांपासून तुम्हांला नक्कीच दूर ठेवील.

यासाठी तुम्हांला काही गोष्टी लक्षात ठेवाव्या लागतील. उदा., चांगले वाचन, चांगल्या मित्रमैत्रिणींची संगत, घरातील ज्येष्ठ व्यक्तींशी असणारे जिवाळ्याचे व आपुलकीचे संबंध इत्यादी. जो दुसऱ्याच्या दुःखात नेहमी सहभागी होतो त्यालाच जीवनाचा खरा अर्थ कळतो. मानसिक आधार देऊन, विचारांच्या देवाणघेवाणीतून आपण एकमेकांचे दुःख सहज हलके करू शकतो.

असे सुखदुःखाचे संघर्ष प्रत्येकाच्या आयुष्यात सतत येत असतात मात्र या संघर्षाला जो धीराने सामोरा जातो, तोच जीवनात यशस्वी होतो.

